

(სახელმწიფო რელიგია) მიანიჭა და ამ გზით უფრო ეფექტურად გააგრძელა კოლექტიური კულტურული იდენტობის მქონე ჩვენ-ჯგუფის კონსოლიდაციის პროცესი.

“ქართლის ცხოვრების” დასაწყისიდან “მირიანის ცხოვრების” ჩათვლით ერთიანი იდეოლოგიური კონცეფციის არსებობა დასტურდება. ეს იდეოლოგია, როგორც დაეინახეთ, ქართველთა განმასხვავებელ კულტურულ ნიშნებსა დაფუძნებული. ეს ნიშნებია: ადგილობრივი დინასტია (ქართლოსიან-ფარნავაზიანები), ამ დინასტიასთან დაკავშირებული რელიგია (არმაზის კულტი) და ქართული სიტყვიერი და სამწერლობო კულტურა (ენა და დამწერლობა). ვინ არის ამ იდეოლოგიის მატარებელი? უკანასკნელი მეფე, რომელიც ჩამოთვლილი ღირებულებების შემკრებად გვევლინება, არის მირიანი. რამდენად პარადოქსულადაც არ უნდა გამოიყურებოდეს, მირიანის მეფობა “ქართლის ცხოვრებაში” არა ქრისტიანული სარწმუნოების იდეოლოგიურ ჭრილშია გადაწყვეტილი, არამედ ის ქართლოსიან-ფარნავაზიან მეფეთა რელიგიური და კულტურული მემკვიდრეობის ამადორძინებლად გვევლინება. “მირიანის ცხოვრება” იუწყება, რომ თავად მირიანი არ ეკუთვნის ფარნავაზიანთა შტოს და ირანის სამეფო დინასტიის – სასანიანების წარმომადგენელია. სასანიანთა სამეფო ოჯახის წევრობა მირიანის მეფობას ისეთ იდეოლოგიურ დასაყრდენს უქმნის, რომელიც ყველაზე მეტ ლეგიტიმურობას შესძენს მას ამ ქვეყანაში. სწორედ არაფარნავაზიან მეფეს დასჭირდა, რომ ფარნავაზის ისტორიული ფიგურა წამოეწია და საკუთარი თავი მის პოლიტიკურ, სულიერ და კულტურულ მემკვიდრედ გამოეცხადებინა. ამიტომ, ვფიქრობ, რომ აღწერილი იდეოლოგიური მოტივი, რომელიც მოიცავს “ქართლის ცხოვრების” შესავალ ნაწილს, “ფარნავაზის ცხოვრებას” და “მირიანის ცხოვრებას” (შესაძლოა, არა მთლიანად, არამედ მის პირველ ნაწილს), უნდა მირიანის ან მისი უახლოესი შთამომავლების მეფობის ხანით დათარიღდეს და განისაზღვროს, როგორც მირიანის – ქართლის ტახტის ამ “უზურპატორის” – ლეგიტიმაციის დანიშნულების მქონე იდეოლოგია.

თავი II

მირიანი და მისი მეფობა: იდეოლოგიური ასპექტი

სოციალური თანხმობა ეფუძნება მმართველთა და მართულთა შორის გაზიარებულ იდეებს ხელისუფლების წარმომადგენლობისა და მისი ლეგიტიმურობის შესახებ. ისტორიული შემცენება სწორედ ამ იდეების გაცნობიერებას გულისხმობს.

რატომ არის ესა თუ ის მეფე ლეგიტიმური? რატომ ეკუთვნის სამეფო ტახტი სწორედ მას?

დღეს ფაქტობრივად ძალიან ცოტა რამ შეგვიძლია ვთქვათ იმაზე, თუ როგორი იყო მეფობის კონცეპტი ან სამეფო იდეოლოგიის ძირითადი საყრდენი იდეები არა მარტო ქართლის სამეფოს ისტორიის წარმართულ ხანაში, არამედ გაქრისტიანების შემდეგაც კი ბაგრატიონთა დინასტიის მოსვლამდე, რომლებმაც თავიანთი მეფობა ბიბლიური დავითის შთამომავლობაზე და უფლის იესო ქრისტეს ნათესაობაზე დაამყარეს. ბუნებრივია, პასუხი ამ და მსგავს შეკითხვებზე უნდა ვეძებოთ “ქართლის ცხოვრების” შესაბამისი პერიოდის ამსახველ მონაკვეთებში. რადგანაც “ქართლის ცხოვრება” როგორც სამეფო ხელისუფლების წიადში შექმნილი ისტორიოგრაფიული ტრადიცია (ოფიციალური ისტორიოგრაფია) ამ ხელისუფლების იდეოლოგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ინსტრუმენტს წარმოადგენდა სამეფოს არსებობის მთელს მანძილზე. აქედან გამომდინარე, “ქართლის ცხოვრების” იმ მონაკვეთს, რომელიც პირველი ქრისტიანი მეფის ცხოვრებას შეეხება, ჩვენ ვიხილავთ როგორც იდეოლოგიური დანიშნულების, კერძოდ, მეფის ლეგიტიმურობის დამადასტურებელ, ტექსტს. მირიანი მასში წარმოდგენილია როგორც სასანიანი უფლისწული და სპარსეთის მეფეთა ნათესავი. ასეთი ნათესაობა სასანური ირანის მმართველობის პერიოდში მართლაც შაჰრების გამგებლობისათვის (“მეფობისათვის”) აუცილებელი პირობა იყო. მთელი რიგი ტერმინოლოგიური და იდეოლოგიური რეალები, რომლებიც გადმოცემულია “მირიანის ცხოვრებაში”, მეტყველებს, რომ ის ავთენტურ ტექსტს ემყარება, თუმცა გვიანდელი რედაქტირების კვალის არსებობაც უდავოა.

მხოლოდ სპარსეთის მეფეთა ავტორიტეტის და სპარსული სამეფო იდეოლოგიის შუქზე იძენს “მირიანის ცხოვრება” მეფობის ლეგიტიმაციის დანიშნულების მქონე ტექსტის შინაარსს. გარდა ამისა, “მირიანის ცხოვრებისა” და “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” განხილვის შედეგად ცხადი გახდა, რომ მირიანის მეფობის ლეგიტიმურობა კიდევ ორ მნიშვნელოვან იდეას ეფუძნებოდა. ეს იყო მეფის საკრალიზაცია ახალი რელიგიის – ქრისტიანობის კონტექსტში (სახწაულის გზით) და ადგილობრივ ფარნავაზიანთა დინასტიასთან მემკვიდრეობითი კავშირის დამყარება. ამ კავშირს უკვე არა დინასტიური, არამედ კულტურული მემკვიდრეობა განსაზღვრავდა. ამიტომ აღნიშნულ წყაროებში ხდებოდა მეფის მიერ ისეთი კულტურის ნიშნების მიღების აქცენტირება, როგორცაა ენა, ადგილობრივი კულტი, მეფობის ადგილობრივი ინსტიტუტი და ისტორიული მემკვიდრეობა.

მირიანის მეფობას ვრცელი თხზულება ეძღვნება “ქართლის ცხოვრებაში”. ეს თხზულება მოგვითხრობს მირიანის – მცირეწლოვანი სპარსეთის უფლისწულის – ქართლში გამეფებისა და მისი მრავალწლოვანი მეფობის ამბავს. სავარაუდოდ, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის “ცხოვრება” მირიანის უკვე სიბერის უამს გაქრისტიანების და მეფის სიკვდილის ამბით დასრულდებოდა, მასში “წმინდა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის” თხრობა რომ არ ყოფილიყო ჩასმული. ბევრი რამ მირიანის “ცხოვრებიდან” დღეს ისტორიულ სიმართლეს მოკლებულ სიუჟეტადაა მიჩნეული. თუმცა ეს ხელს არ უშლის იმას, რომ “მირიანის ცხოვრება” ჩვენთვის საინტერესო თვალთახედვით “წავიკითხოთ”, კერძოდ, როგორც მეფის ლეგიტიმურობის კონცეფციის შემცველი ტექსტი.

მირიანის მეფობის ის სიუჟეტი, რომელიც მისი გამეფებიდან “წმინდა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის” თხრობამდეა მოყვანილი, მოკლედ ასე გამოიყურება:

სომხეთის დაპყრობის შემდეგ სპარსეთის მეფე ქართლში შემოდიხ. ამ დროს აქ მეფობს ასფაგური. იგი “ოვსეთს” აფარებს თავს და იქ კვდება. ასფაგურს ძე არ ჰყოლია. ამ დროს შეიკრიბნენ მაჟან სპასპეტთან “ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი” და გადაწყვიტეს, მორჩილება აღუთქვან სპარსთა მეფეს, ითხოვონ მისგან ძე, რომელსაც შერთავენ ასფაგურის ქალიშვილს – აბეშურას და გაამეფებენ ქართლში. ასე გაამეფდა ქართლში მცირეწლოვანი მირიანი – სპარსეთის მეფის შვილი. მირიანს, როგორც სპარს უფლისწულს, საგამგეოდ გადაეცა ქა-

რთლი, სომხითი, რანი, მოვაკანი, ჰერეთი. თხუთმეტი წლის მირიანს მოუკვდა ცოლი – აბეშურა, ფარნავაზიანთა შთამომავალი. ამის შემდგომ მირიანმა საბერძნეთიდან “პონტოთ” მოიყვანა ცოლი, სახელიად ნანა. როდესაც მირიანი ორმოცი წლის შეიქნა, მოკვდა მისი მამა სპარსთა მეფე და გამეფდა მირიანის უმცროსი ძმა ბარტამი. მირიანს პრეტენზია აქვს მამისეულ ტახტზე, როგორც უფროს ვაჟიშვილს. ამიტომ ის კრებს ჯარს და მიდის “ბაღდადს”. ბარტამიც ჯარით მიეგება მირიანს “ხევსა მას ზედა ნახიბისასა”. მათ შორის შუამავლად ჩადგინენ “მოხუცებულნი და მარზპანნი სპარსეთისანი”. სპარსეთის სამეფო ტახტი ბარტამს ერგო, როგორც დედოფლის შვილს, ხოლო მირიანს, რადგან ის “მხველის” ნაშობი იყო, საგამგეოდ და “გულის სადებად” მისცეს ჯაზირეთი და შამის ნახევარი და ადარბადაგანი. “და ესე ყოველი ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს ზედა მოურთეს”.

ამის შემდგომ კეისარმა თრდატი ჯართან ერთად გამოგზავნა სომხეთის ტახტის დასაკავებლად. მირიანმა თავის პოზიციების გამაგრების მიზნით, “მოიყვანა სპარსეთით თვისი მისი ნათესავი მეფეთა, სახელით ფეროზ”. პეროზისა და მირიანის გაერთიანებული ჯარი “საბერძნეთისგან” წართმეული სომხეთის დაბრუნებას ცდილობს. ბრძოლა ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობს. “ამის შემდგომ მეფე იქმნა მესამე ძმა მირიანისი და ბარტამისი” [ყაუხჩიშვილი 1955:68-69]. გაერთიანებული სპარსთა ლაშქარი ისევ “საბერძნეთს” უტევს.

მირიანის მეფობის ეს სიუჟეტი ისტორიული კრიტიკის ქარცეცხლში მოჰყვა. მოვიყვან ამგვარი კრიტიკის ტიპიურ ნიმუშს:

“ერთი შეხედვით ცხადად ჩანს, რომ ამ მოთხრობაში ბევრი რამ არასწორია. პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს მირიანის წარმომავლობის ამბავი, რომელიც მეტად საეჭვოდ გამოიყურება. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ მირიანი დასახელებულია პირველი სასანიდი შაჰის ე.ი. არდაშირის შვილად, რაც სავსებით გამორიცხულია, “მეფეთა ამბავის” მონაცემები (სახელები, მეფობის ხანგრძლივობა და ზოგი სხვა) არ შეესაბამება III-IV სს-ის ირანის მეფეებს. ამდენად სწორი უნდა იყოს ის აზრი, რომ გადმოცემა მირიანის ასეთი წარმომავლობის შესახებ გამოწვეულია სურვილით, მოემკებნოს მას განსაკუთრებით დიდი და მნიშვნელოვანი წინაპრები” [მელიქიშვილი 1958:162].

როგორც ციტატიდან ჩანს, “ქართლის ცხოვრების” ვერსია მირიანის სასანიური წარმომავლობის შესახებ კატეგორიულად

იქნა უარყოფილი და ამასთანავე მოიძებნა ასეთი ვერსიის წარმოშობის მიზეზი – “სურვილი მოეძებნოს მას განსაკუთრებით დიდი და მნიშვნელოვანი წინაპრები”. გიორგი მელიქიშვილის მიერ გამოთქმული ეს მოსაზრება ფართოდ გაიზიარეს XX საუკუნის ქართველმა ისტორიკოსებმა [ნარკვევები 1973: 60]. თუმცა არსებობს ამ მოსაზრების გადასინჯვის ცდაც [სანაძე 2001:143-148].

მირიანის წარმომავლობის შესახებ “ქართლის ცხოვრებაში” დაცულ სიუჟეტს ძირითადად იხილავდნენ როგორც პოლიტიკური ისტორიის წყაროს. ვფიქრობ, მეთოდოლოგიურად მიზანშეწონილია, უპირველეს ყოვლისა, გაირკვეს, რა ტენდენციის მატარებელია ეს სიუჟეტი და რა იდეოლოგიურ საფუძველზე შეიქმნა იგი. გასარკვევია, პირველი ქრისტიანი მეფეების სპარსული წარმომავლობა თვით ამ სამეფო საგვარეულოში გავრცელებული და, ამდენად, პოლიტიკური მნიშვნელობის ვერსიაა, თუ სახოტბო-პანეგირიკული ჟანრის ლიტერატურული ხერხი? მაშინ ასეთი კითხვები დაისმება: რა იდეოლოგიით არის შეთხზული ეს სიუჟეტი? რა საჭიროება არსებობდა მისი გაჩენისათვის? თუ ლეონტი მროველის, ან სხვა საეკლესიო პირის შექმნილია იგი, რატომ დასჭირდა მას ამ სიუჟეტის შეთხზვა? უფრო სავარაუდო არ არის, რომ ქრისტიან ეპისკოპოსს პირველი ქრისტიანი მეფე სხვაგვარად განედიდებინა? თუნდაც ისე, როგორც ამას ევსები კესარიელი აკეთებს, როდესაც კონსტანტინე დიდის პორტრეტს ქმნის? განა ლოგიკური არ არის ვიფიქროთ, რომ სასულიერო პირი ძირითად აქცენტს მეფის სულიერ სიჭკეულებზე გააკეთებდა და მის განსაკუთრებულ ზნეობრივ თვისებებზე გაამახვილებდა ყურადღებას?

გარდა ამისა, “ქართლის ცხოვრებიდან” კარგად ჩანს, რომ მირიანის სასანური წარმომავლობის იდეა მხოლოდ ერთი ავტორის კუთვნილება არ არის. ეს ისტორიული ტრადიციაა, რომელიც საზოგადოების გარკვეულ ფენას (საფიქრებელია, სამეფო სახლსა და არისტოკრატიას) უმაგრებს მხარს. ქართლის სამეფო საგვარეულოს ნათესაობაზე სასანური სპარსეთის სამეფო სახლთან “მირიანის ცხოვრების” შემდგომაც არის ლაპარაკი. კერძოდ, ვარაზ-ბაქარის დროს ქართლში მოვიდა “სპარსთა ერისთავი”, მას ვარაზ-ბაქარმა მორჩილება აღუთქვა. ერისთავი კი ასეთ პირობას უყენებს:

“პირველად მომეც რანი და მოვაკანი, რამეთუ საზღვართა სპარსეთისაგანთა არს, და მათი არს, რომელნი სრულიად შვილნი არიან სპარსთა მეფეთანი და სხენან საყდართა მამათა მათთასა; და თქვენდა კმა არს

ქართლი, რომელნი ნაშობნი ხართ მხეველისანი” [ყაუხჩიშვილი 1955:136].

“ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში” არა ერთხელ არის ხაზგასმული ქართლის მეფეთა სპარსული წარმომავლობა. შემატანე ერთგან ვახტანგს ათქმევინებს:

“მამის მამა ჩემი მირიან, ოდეს შემოჰყვა მეფესა სპარსთასა, ძმისწულსა თუსსა, ბრძოლად ბერძენთა ზედა, ესევითარსა უყოფდეს მოწესეთა და ეკლესიისა მსახურთა...” [ყაუხჩიშვილი 1955:160].

გორგასალი სპას მიმართავს ბრძოლის წინ და მას სპარსეთის მეფის (ნებროთის) შთამომავლის – ქართლის მეფისადმი ერთგულებისაკენ მოუწოდებს:

“შევიდნო ქართლისანო, ნათესავნო მეფეთა ქართლისათანო, რომელნი დღეს მთავრობასა ზედა დაღვინებულ ხართ ჩვენ მეფეთაგან, რომელნი ვართ ნათესავნი ნებროთ გპირისანი...” [ყაუხჩიშვილი 1955:161].

სინდთა მეფეს ვახტანგი ეუბნება, რომ ის თავის “ნათესაობის” გამო იყო ვალდებული, დახმარებოდა სპარსთა მეფეს და მონაწილეობა მიეღო სპარსთა ბრძოლაში სინდთა წინააღმდეგ: “ჯერ იყო ეგეცა პირველად ნათესაობისათვის...” [ყაუხჩიშვილი 1955: 93].

მირიანისა და მისგან მომდინარე დინასტიური ხაზის სპარსული წარმომავლობის შესახებ იცის “არჩილის ცხოვრების” ავტორმაც. მეფე არჩილის შესახებ ხალიფა ასიმს ეუბნებიან: “არა უწყია, თუ ვინ არს ესე არჩილ? ესე არს ძე სტეფანოზისი, ნათესავი დიდისა მეფისა ვახტანგისი, რომელი იყო ნათესავისაგან მირიანისა, ძისა ქასრესა” [ყაუხჩიშვილი 1955: 246]. თავად ხალიფა კი ამბობს: “ხოლო აწ მითხრეს შენთვის, რამეთუ შვილი ხარ დიდთა მეფეთა ხუასროანთა” [ყაუხჩიშვილი 1955:247].

მირიანის შთამომავლების სასანურ წარმომავლობას აღიარებს ე.წ. “მატიანე ქართლისაჲს” ავტორიც; არაბთა ბატონობას ქართლში ის ასე ახასიათებს: “ხოლო ამიერითგან იწყო შემცირებამან დიდთა მეფეთა ხუასროანთამან” [ყაუხჩიშვილი 1955: 250]. მირიანის ნათესავთა სპარსული წარმომავლობის იდეა გონელი არახამიამ ერთი ავტორის კონცეფციად მიიჩნია და ძირითადად ამ კონცეფციის საფუძველზე განსაზღვრა “ქართლის ცხოვრების” დასაწყისი ნაწილის მოცულობა (დასაწყისიდან აშოტ ბაგრატიონის მეფობის ჩათვლით), რომელიც ლეონტი

მროველის კალამს მიაკუთვნა. ავტორის აზრით, “ქართლის ცხოვრების” დასახელებული მონაკვეთი სწორედ იდეოლოგიური თვალსაზრისით არის ერთიანი; სხვა ფაქტობრივ ნაწილში შეუთანხმებლობები მან ლეონტის წყაროთა მრავალფეროვნებას მიაწერა [არახამია 2002:86-90].

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით გონელი არახამიას ამ დებულებას, რადგან შეუთანხმებლობები ტექსტში არა მხოლოდ ფაქტობრივ, არამედ სწორედ იდეოლოგიურ, კონცეპტუალურ და შესაბამის ტერმინოლოგიურ სფეროში ვლინდება. ამის მაგალითად გამოდგება თუნდაც “ქართლის” და “პერეთის” პოლიტიკური კონცეფციის სხვადასხვაგვარი გააზრება ლეონტი მროველთან და ჯუანშერთან [მუსხელიშვილი 1966: 62-63]. ანდა თვით ჯუანშერის სახელით ცნობილ ტექსტში სამი სხვადასხვა პოლიტიკური კონცეფციის დადასტურება [მუსხელიშვილი 1966:90-93; მუსხელიშვილი 2003:367; მუსხელიშვილი 1999:83-84; წულაია 1986:45-46].

ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ “ქართლის ცხოვრების” დასათაურება მეფეთა მიხედვით, რომელიც ძირითადად ვახტანგ VI სარდაქციო მუშაობის შემდგომი ხანის ხელნაწერებიდან მომდინარეობს, იგივე ტრადიციის არსებობას გვიდასტურებს XVIII ს-ში: მირიანიდან “ხოსროიან” მეფეთა რიგი იწყება. ამ შემთხვევაში ლეონტი მროველის ავტორად მიჩნევა ნამდვილად არგუმენტად არ გამოგვადგება. სრულიად აშკარაა, რომ მირიანისა და მისი შთამომავლების სპარსული წარმომავლობა მხოლოდ ლეონტი მროველის სახელით ცნობილ ტექსტში კი არ არის დაცული, არამედ ეს არის ტრადიცია, რომელსაც იცნობს და აღიარებს როგორც ძველი, ისე ახალი “ქართლის ცხოვრება”.

თუმცა კი შევნიშნავთ, რომ როგორც გონელი არახამიას, ისე სხვა მითითებულ ავტორთა მოსაზრებები, კიდევ ერთხელ აჩვენებს, რომ “ქართლის ცხოვრებაში” შემაჯავლი თხზულებების იდეოლოგიური ასპექტის კვლევას შეუძლია თავისი წვლილი შეიტანოს ამ თხზულების ჟანრის, შედგენილობის, თარიღისა და ავტორობის პრობლემის გადაჭრაში, რადგან იდეოლოგია სრულიად კონკრეტულ პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ გარემოში სრულიად კონკრეტული მიზნით ვალიდდება და მხოლოდ ამ გარემოში ინარჩუნებენ ეს მიზნები ვალიდურობას.

ამგვარად, მირიანის სასანური წარმომავლობა ერთი ქრისტიანი ავტორის შეთხზული კი არ არის უბრალოდ მეფის “განდიდების” მიზნით, არამედ ეს არის ვერსია, რომელსაც ამ სამეფო შტოს წევრები კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში გარკვეული იდეოლოგიური მიზნით ამკვიდრებდნენ და რომელიც ტრადიციის სახით შემოინახა შუა საუკუნეების ქართულმა ოფიციალურმა ისტორიოგრაფიამ.

დიციის სახით შემოინახა შუა საუკუნეების ქართულმა ოფიციალურმა ისტორიოგრაფიამ.

სამეფო დინასტიისთვის სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა დიდებული და შორეული წინაპრის ყოლა. ამის კარგი მაგალითია თუნდაც ბაგრატიონების ისრაელის მეფის დავითის შთამომავლად გამოცხადება. ოღონდაც ასეთ დინასტიურ პრეტენზიებს ყოველთვის შესაბამისი იდეოლოგიური ან ისტორიული წინაპირობა ასაზრდოვებს. რა ვითარებაში შეიძლება შექმნილიყო აუცილებლობა იმისა, რომ ქართულ ოფიციალურ ისტორიოგრაფიას დაბეჯითებით ემტკიცებინა, რომ ქართლის სამეფოში სასანური დინასტიის ნათესავეები მეფობენ? წინასწარ შეიძლება ითქვას: ალბათ მაშინ, როცა ეს ფაქტი ამ სამეფო საგვარეულოს პოზიციებს გაამაგრებდა და ლეგიტიმურობას შესძენდა.

სასანიანები ახ.წ. III ს-დან მოვიდნენ ხელისუფლებაში ირანში. რასაც სპარსეთის ნახევრად დამოუკიდებელი სამეფოების ხელახალი გაერთიანება, “მიწების შემოკრება” და სახელმწიფოს ცენტრალიზაცია მოჰყვა. ირანის ცენტრალიზაციის პროცესი პირველი სასანიანი მეფის არდაშირ I-დან (222-240) დაიწყო და თანდათან სულ უფრო და უფრო დიდი ტერიტორია მოიცვა. სპარსეთის იმპერიის ცალკეულ ოლქებში დამოუკიდებელი და ნახევრად დამოკიდებული დინასტიები არდაშირისა და შემდეგ შაბურ I-ის სამეფო სახლის წევრებმა შეცვალეს. სასანიან უფლისწულებს მნიშვნელოვანი საგამგეო ოლქები გადაეცათ სამართავად: თავად შაბურ I, სანამ ირანის მეფეთა მეფის ტახტს დაიკავებდა, მესენას განაგებდა, პორმიზდ-არდაშირი (272-273) – სომხეთის სამეფოს, ვარახრან I (273-276) – გილიანს, ნერსეჰი (292-302) – საკასტანს, თურესთანსა და ინდს. როგორც დაეინახეთ, ეს მოვლენები კავკასიის რეგიონსაც შეეხო. სომხეთში (სომხეთის სამეფო არშაკიდების დროს ირანის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ჩრდილო-დასავლეთის პროვინციას – “სამეფოს” წარმოადგენდა) სპარსელებმა განდევნეს არშაკიდების დინასტიის წარმომადგენელი მმართველი, ხოლო ეს პროვინცია შაბურ I-ის შეიღოს ორმიზდ არდაშირს გადასცეს.

სწორედ ამ საერთაშორისო მოვლენების კონტექსტში მოგვითხრობს “ქართლის ცხოვრება” ქართლის სამეფოში დინასტიური ცვლილების განხორციელების შესახებ. ამიტომ, ვფიქრობ, აუცილებელია არა მარტო პოლიტიკურ-ისტორიული კონტექსტის, არამედ სპარსეთის მმართველი დინასტიის იდეოლოგიური კონტექსტის გათვალისწინებაც. “ქართლის ცხოვრების”

ცნობა მირიანის სპარსეთის სამეფო კართან ნათესაობის შესახებ ხომ არ არის სწორედ სასანიანების სამეფო კარის იდეოლოგიით ნაკარნახევი?

ცნობილია, რომ სპარსეთში ახ.წ. III ს-ში ხელისუფლებაში მოსულმა სასანურმა დინასტიამ თავი აქემენიდთა შთამომავლად გამოაცხადა, ხოლო მათ მიერ გამოცემულ მონეტებზე გაჩნდა წარწერა “დმერთთა შთამომავალი” [ფრაი 1972: 136-137; 245-246]. ასე მაგალითად, ვარახრან I-ის (273-276) მიერ გამოშვებულ მონეტაზე მეფის ტიტული ასე იკითხება: “მაზდას თავყანისმცემელი, მეუფე, ვარახრანი, მეფეთ მეფე ირანისა და არა-ირანისა, არდაშირის დმერთების შთამომავალი” [ლუკონინი 1964:51]. სასანიანთა მმართველობას, ცხადია, ამგვარი იდეოლოგია, სამეფო ხელისუფლების სიძლიერისა და ღვთაებრივი ავტორიტეტით მისი გამყარების, ლეგიტიმაციის ფუნქციას ასრულებდა. ამ იდეოლოგიის გასააზრებლად საყურადღებოა სასანიანების საინვესტიტურო რელიეფები. არდაშირ I-ის რელიეფზე ნახში ირუსტამში (შესრულებულია 230-241 წწ) გამოსახულია არდაშირ I-ს ცხენიანი ფიგურა, რომელსაც აჭურა მაზდა გადასცემს სამეფო გვირგვინს – ძალაუფლების სიმბოლოს. ორმაზდის ცხენი ფეხებით თელავს აპრიმანის გამოსახულებას, ხოლო არდაშირის ცხენი მის მიერ დამარცხებული პართელი მეფის არტაბან V-ის გამოსახულებას. არდაშირის თავზე გამოსახულია სამეფო ძალაუფლების და დიდების სიმბოლო დისკონიმი – ფარრა (ხვარნა). არდაშირ II საინვესტიტურო რელიეფზე ტაკი ბოსტანში ასევე ორმაზდი გადასცემს შაპან შაჰს სამეფო გვირგვინს (შესრულებულია დაახლ. 380 წ.) [რაკი 1998: 543-544]. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ უკვე შაბურ II დროს (309-379) განხორციელდა ზოროასტრული დოგმატიკის საერთო რეფორმა – შედგა ავესტის მეორე კოდიფიკაცია და კანონიზაცია. რეფორმა გულისხმობდა სამეფო ხვარნის (ძალაუფლების, სამეფო დიდების სიმბოლო ზოროასტრულ რელიგიაში) “კავიების ხვარნის” აღორძინებას. შაბურ მეორის ბრძანებით შეადგინეს სასანიანების გენეალოგია, რომლის მიხედვით სასანიანებს თავიანთი გვარი ნახევრად ლეგენდარულ მეფე ვიშტასპამდე აჰყავდათ. ავესტას ლეგენდარული მეფე ვიშტასპა, ამ გენეალოგიის მიხედვით, გაიგივებული იყო დარიოს I (522-486) მამასთან, რომელსაც ასევე ვიშტასპა (ბერძ. ჰისტასპი) ერქვა; რის შედეგადაც სასანიანთა გვარი ერთდროულად კავიების ნახევრად ლეგენდარულ დინასტიას და აქემენიანთა სამეფო გვარს დაუკავშირდა [ლუკონინი 1961: 60-61]. ამგვარად, სასანიანთა მოსვლას ირანის ხელისუფლებაში არა მერტო პოლიტიკური ცენტ-

რალიზაცია, არამედ სამეფო ხელისუფლების იდეოლოგიის რეფორმირებაც მოჰყვა.

ამ იდეოლოგიის საფუძველზე მეფის შეიღობა ანუ სამეფო სახლის წევრობა თანდათან სულ უფრო და უფრო აუცილებელი ხდებოდა მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციული ოლქის გამგებლის თანამდებობის მოსაპოვებლად ირანში. “ტანსარის წერილში”, რომელსაც მკვლევართა ნაწილი VI საუკუნეს მიაკუთვნებს, შემდეგი მითითება დასტურდება: “გვირგვინის შესახებ, იცოდე, ის შენ შაპანშაჰმა დაგადგა თავზე, ხოლო მმართველობა მანვე ჩაგაბარა შენ, ისევე როგორც სხვებმა მიიღეს მისგან გვირგვინი და ძალაუფლება. ხოლო ერთ-ერთი მათგანი იყო კაბუსი კერმანის მეფე. მან თავისი მორჩილებისა და ბატონის ერთგულების შედეგად მიიღწია იმას, რომ მაღალი ზღვრების ამბორის უფლება მიიღო... ჩვენ არ წავართმევთ მას მეფის ტიტულს, თუმცა არც ერთ სულიერს, რომელიც ჩვენი სახლის წევრთა რიცხვს არ განეკუთვნება, არ უნდა მიეცეს მეფის ტიტული იმათ გარდა, ვინც “სასაზღვრო ოლქების” ბატონები არიან – აღანებს, დასავლეთის ოლქებს, ხორეზმსა და ქაბულს” [ლუკონინი 1964:21]. ლუკონინის განმარტებით, ამ ნაწილში “მეფის” (შაჰრების გამგებლების) ტიტულის გადაცემის ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო ვერსიაა გადმოცემული. პირველი ვერსიის მიხედვით, მეფის საპატიო წოდება, გვირგვინი და ტახტი გადაეცემოდა შაჰრების დამოუკიდებელ გამგებლებს, რომლებიც თავისი ნებით დაემორჩილებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას. ხოლო მეორე, ლუკონინის აზრით, იმ ვითარებას ასახავს, როცა საბოლოოდ ჩამოყალიბდა სასანიანთა სახელმწიფო ხოსროვ I დროს [ლუკონინი 1964:21]. ამ უკანასკნელის მიხედვით, ამა თუ იმ ოლქის მმართველობა გადაეცემოდა მხოლოდ შაპანშაჰის ოჯახის წევრებს. ამგვარად, რა განსაკვირია, რომ ქართლის სამეფოს მმართველებს, რომელიც უკვე III საუკუნის მეორე ნახევრიდან სპარსეთის მეფეთ-მეფეს ემორჩილებოდნენ, სასანიანთა სპარსეთის სამეფო იდეოლოგიის გავლენით, თავიანთი სასანური წარმომავლობა ემტკიცებინათ (ამჯერად საგანგებოდ თავს ვიკავებ იმ საკითხისგან, თუ რამდენად რეალურია “ქართლის ცხოვრების” ცნობა იმდროინდელი ქართული და სპარსული სამეფო ოჯახის ნათესაობის შესახებ).

ცნობილია, რომ უკვე შაბურ I-ის დროს ქართლის სამეფოს სპარსეთი თავისი იმპერიის ფარგლებში განიხილავდა. ამის დასტურია 262 წ. იმპერატორ ვალერიანუსის დამარცხების აღსანიშნავად გაკეთებული ე.წ. ზოროასტრის ქააბის წარწერა. ეს წარწერა ადრესასანური ხანის ირანის წარჩინებულ წოდებათა

იერარქიის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ ითვლება. ამ წარწერაში დასახელებული ამაზასპი “იბერიის მეფე”, სწორედ იმ ტიპის გამგებელია, როგორც კაბუსი – კერმანის მეფე, რომელმაც “მორჩილებისა და ბატონის ერთგულების შედეგად მიიღწია იმას, რომ მაღალი ზღურბლის ამბორის უფლება მიიღო...”. სრულიად სხვაა მირიანის მეფობის პოლიტიკური ლეგიტიმაციის კონცეპტი. როგორც უკვე აღინიშნა, “ქართლის ცხოვრება” მირიანს სპარსეთის სასანიანი მმართველების შთამომავლად და ტახტის შემკვიდრედაც კი აცხადებს. ამგვარად, მირიანის მეფობას ამაზასპის მეფობის ლეგიტიმურობის კონცეპტი აღარ შეესაბამება. როგორც ითქვა, მირიანი სპარსეთის სამეფო სახლის წევრად ცხადდება. ამგვარად, სახეზეა მეფობის ლეგიტიმაციის კონცეპტის ცვლილება. ეს ცვლილება ამაზასპის მეფობის შემდგომ ხანებშია საძიებელი.

სასანიური სპარსეთის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში მსგავსი იდეოლოგიური და პოლიტიკური ზეწოლის არსებობის ფაქტს VII ს-ის სომეხი ისტორიკოსი მოვსეს კალანკატუაციც ადასტურებს. “აღვანთა ქვეყნების ისტორიაში” დაცულია ცნობა იმის შესახებ, რომ სპარსეთის შაჰი შაპურ ორმიზდის ძე (შაპურ II 309-379) სომეხ ნახარარებთან არკვევდა მათი წარმომავლობის საკითხს, მათგან მათი წარჩინებულობის დამადასტურებელ საბუთებს მოითხოვდა. თუ სომეხი ნახარარები მას ასეთ საბუთებს ვერ წარუდგენდნენ, მაშინ, შაჰის სიტყვით, ისინი არიელ წარჩინებულებს უნდა დამორჩილებოდნენ. სომეხმა დიდებულებმა თავიანთი წარმომავლობის დასადასტურებლად აგათანგელოსის თხზულება მოიხმეს და შაჰი დაარწმუნეს, რომ ისინი თვით მის წინაპარს არდაშირს უკავშირდებიან [კალანკატუაცი 1985: 55-56]. თუ სომეხი დიდებულების მიმართ სპარსეთის მხრიდან მართლაც არსებობდა მათი “არიული” წარმომავლობის დადასტურების მოთხოვნა, მით უფრო სავარაუდოა, რომ იგივე მოთხოვნას წაუყენებდნენ ქართლის სამეფო ტახტის პრეტენდენტებსაც. თუ გაეიხსენებთ ტაბარის უკვე ციტირებულ შენიშვნას – “არც ერთ სულიერს, რომელიც ჩვენი სახლის წევრთა რიცხვს არ განეკუთვნება, არ უნდა მიეცეს მეფის ტიტული”, ცხადი გახდება, რომ სპარსეთის სამეფო სახლთან ნათესაობა სრულიად კონკრეტული პოლიტიკური მიზნითაც შეიძლება ყოფილიყო გაცხადებული. ამგვარი იდეოლოგიისა და მტკიცებულებების აუცილებლობა ვერავითარ შემთხვევაში სასანიური სპარსეთის ბატონობის ხანას ვერ გადასცილდება იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ არავითარი საჭიროება საამისოდ აღარ იარსებებდა.

სხვა საკითხია, რამდენად რეალურ საფუძველს ეყრდნობოდა ქართველ მეფეთა დინასტიური პრეტენზიები. ჩემი აზრით, შეუძლებელია ასეთი კონკრეტული და დაკონკრეტებული მტკიცება სრულიად უსაფუძვლო ყოფილიყო: სპარსეთის სამეფო კარის მოტყუება აბსოლუტურად გამოგონილი ზღაპრით, თანაც ისეთით, რომლებიც მათ სამეფო სახლთან უშუალოდ იყო დაკავშირებული, ვფიქრობ, ნაკლებ მოსალოდნელია. გარდა ამისა, ქართულ წყაროზე დაკვირვებამ დაგვარწმუნა იმაში, რომ “მირიანის ცხოვრება” მხოლოდ იდეოლოგიური ასპექტით არ არის დაკავშირებული სასანიური მმართველობის დროინდელ სინამდვილესთან, მისი ავტორისათვის ცნობილია სასანიანთა სამეფო კარის სამოხელეო წყობა, იგი იყენებს შესაბამის სოციალურ ტერმინოლოგიას და ადეკვატურად ასახავს პოლიტიკურ ვითარებას.

“მირიანის ცხოვრება” უთითებს, რომ მირიანი სპარსეთის მეფის “შვილია”. ამით შესაძლოა ფარულად გაცხადებულია ქართლის სამეფოს პრეტენზია, რომ ქართლის ტახტზე ჩამომავლობითი დინასტიური მმართველობა შეინარჩუნოს. მეორეს მხრივ, გამოთქმულია სხვა აზრიც, როგორც სპარსეთის მხარის არგუმენტი: მირიანი სპარსეთის ტახტის შემკვიდრე არ არის, რადგან მხევლის შვილია. ეს, ერთი შეხედვით, ლეგენდარული ელფერის მქონე დაპირისპირება, სრულიად კონკრეტულ წარჩინებულთა რანგებთან და მათ უფლებებთან არის დაკავშირებული.

მირიანს “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით მეფის ტიტული აქვს. იმავდროულად ის ფართო ტერიტორია, რომელიც მირიანმა სპარსეთის სამეფო კარისგან საგამგეოდ მიიღო, მეტყველებს იმაზე, რომ მირიანი სპარსეთის სამეფო სახლის წევრად არის აღიარებული და მნიშვნელოვანი ოლქის გამგებლად დანიშნული. შესაბამისად, სპარსეთის წარჩინებულთა იერარქიაში მას *მეფისა* და სახელმწიფოს მსხვილი ოლქების გამგებლის სტატუსი (MLK) შეესაბამება.

როგორ უნდა გავიგოთ სპარსეთის მიერ კავკასიაში დანიშნული კიდევ ერთი მოხელის, პეროზის შესახებ მოცემული მატრიანისეული განმარტება: მატრიანის სიტყვებით, პეროზი იყო “თვისი მისი (მირიანის, – ლ.პ.) ნათესავი მეფეთა”, ამ სიტყვებში პეროზის ორმაგი განსაზღვრებაა მოცემული: ერთი, ის არის მირიანის *თხსი* და მეორე – *ნათესავი მეფეთა*. *თვისი* ძველქართულად ნიშნავს *ნათესავს*. მაშასადამე, პეროზი მირიანის ნათესავია. მაშინ დასაფიქრებელია, რომელ მეფეთა ნათესაობას გულისხმობს პეროზის ვინაობის განსაზღვრების მეორე ნაწილი? აქ არ შეიძლება მხოლოდ მირიანის ნათესაობა იგულისხმებოდეს, რადგან ასეთ შემთხვევაში ტავტოლოგია გამოდის. ამიტომ

უპრიანი, რომ ნათესავი მეფეთა გავიგოთ, როგორც სპარსეთის მეფეთა ნათესავი. გამოდის, რომ პეროზის ვინაობის განსაზღვრებაში სპარსეთის სამეფო კარის სამოხელეო ტიტული იგულისხმება. ასეთ შემთხვევაში, უნდა ვიფიქროთ, რომ პეროზი მეორე საფეხურის წარჩინებულთა წრეს BR BYT მიეკუთვნებოდა. სიტყვასიტყვით ეს ტერმინი ითარგმნება როგორც “სახლის შვილი”, “მეფესთან ახლოს მყოფი” [ლუკონინი 1987:118-119].

საერთოდ, პეროზის როგორც რეალური ისტორიული ფიგურის არსებობა მირიანის დროინდელ ქართლში, ვფიქრობ, უსამართლოდ არის ჩრდილში მოქცეული. ეს გარემოება ადვილი ასახსნელია: ის მეცნიერები, რომლებიც უარყოფენ მირიანის სასანურ წარმომავლობას და მის ფარნავაზიანობას უჭერენ მხარს, ვერაფრით ახსნიან პეროზის ქართლში მოსვლას და მის ნათესაობას მირიანთან. ამ დროს, პეროზი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფიგურა ჩანს არა მხოლოდ განსახილველი პერიოდის ქართლის სამეფოში, ის სამეფო სახლის გვერდითი შტოს მამამთავარიც არის. პეროზიანები შემდგომაც ჩანან ქართლის ისტორიაში როგორც სამეფო საგვარეულოს გვერდითი შტო: ბაქარმა მირიანის ძემ “გაუცვალა ქუეყანა დისიძესა მისსა ფეროზს” [ყაუხჩიშვილი 1955:130]; ვარაზ-ბაქარის ერთი ცოლი იყო “ძისწული ფეროზისი, მირიანის ასულის წულისა”. ქართლის დაპყრობის შემდეგ “ერისთავმან სპარსთამან წარიყვანა ტყვედ შვილნი ფეროზისნი, ასულის წულნი მირიანისნი, მორწმუნისა მეფისანი, და ქუეყანა მათი საზღვარი ქართლისა მოსცა ვარაზ-ბაქარსვე” [ყაუხჩიშვილი 1955:137].

ამასთანავე ბოლნისის სიონის წარწერაზე მოხსენიებული პეროზი სწორედ მირიანის “თვისი და მეფეთა ნათესავი” პეროზი უნდა იყოს. წარწერის ტექსტის პირველი სტრიქონი, რ. პატარიძისეული ადღგენის მიხედვით, ასე იკითხება: “უ[ფალ]ო [შეწვენი]თა წმიდ]ისა სამებისათა უ[ფალთ]უ[ფ]ლისა პეროზ მეფე[თა] თვ [ს]ისა [ნ]ახპეტობასა...” [პატარიძე 1984: 153]. ბუნებრივია, რომ ბოლნისის წარწერის პეროზი სწორედ მირიანისა და მისი ძის ბაქარის თანამედროვე პეროზად მივიჩნიოთ. მაშასადამე, თუ პეროზი – რეალური ისტორიული ფიგურა სპარსეთის მეფეთა ნათესავია და ის ამავე დროს მირიანის ნათესავიც არის, მირიანის სპარსული წარმომავლობა კიდევ უფრო რეალური ხდება.

ფეროზის “მეფეთა ნათესაობის” აღნიშვნა “ქართლის ცხოვრებაში” უნდა მიუთითებდეს, რომ პეროზი სრულიად გარკვეული წოდების “მეფეთა ნათესავების” წარმომადგენელია. და ეს ტიტული რეალურად არსებობდა სასანიანების სამეფო კარზე.

მის ანალოგად უნდა მივიჩნიოთ, როგორც ვთქვით, სწორედ სასანიანთა სასახლის იერარქიაში მოხსენიებული “მეფესთან ახლო მდგომნი” ანუ “სახლის შვილები” (BR BYT). სპარსეთში “მეფეთა ნათესავების” წოდების შესახებ ცნობა დაცული აქვს სტრაბონსაც (XI, 9,3): “პოსიდონიუსის თანახმად, უმაღლესი საბჭო (სინედრიონი) პართელებთან შედგება ორი ნაწილისაგან: ერთში შედიან მეფის ნათესავები, მეორეში – ბრძენნი და მაგები; მეფეებს ირჩევენ ორივე ამ ნაწილიდან” [ლუკონინი 1987:110-111]. ლუკონინი მიიჩნევს, რომ მართალია, სტრაბონის მოყვანილი ცნობა პართულ გარემოს ეხება, მაგრამ ამ ტრადიციის ირანული ანალოგია დასტურდება “ტანსარის წერილშიც” (VI ს. ახ. წ.). ამგვარად, ჩანს, რომ “მირიანის ცხოვრება” სპარსული სამეფო კარის წარჩინებულთა რანგების და თანამდებობათა აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის კვალს შეიცავს.

ამის ერთი დასტური კიდევ მსურს მოვიყვანო: “მირიანის ცხოვრებაში” დასახელებულია “მაეჟან სპასპეტი”. სომხეთის დაპყრობის შემდეგ, როცა სპარსეთის მეფე ქართლში შემოდის და ქართლის მეფე ასფაგური უძეოდ კვდება, მაეჟან სპასპეტთან “ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი” იკრიბებიან. “მაეჟანი” “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით *სპასპეტის* (თავისთავად ირანული წარმომავლობის სიტყვა და თანამდებობა) საკუთარი სახელია. ამ სახელის წარმომავლობას უკავშირებენ სპარსული წარმომავლობის “ვეჟან/ბეჟან” საკუთარ სახელს [ანდრონიკა-შვილი 1966:468]. თუმცა ხსენებული სახელი ქართულში სწორედ “ვეჟან” ფორმით დასტურდება (მაგ. “ვეჟან ბუზშირი”). ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ნისას არქივში მოპოვებული დოკუმენტებიდან (განეკუთვნება ძვ. წ. 66 წ.) ერთმა ტერმინმა: mzn 'sppty რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს “მთავარ სპასპეტს”, “საცხენოსნო ჯარის მთავარ წინამძღოლს”. ღვინის საცავში ღვინის შემომტანად დასახელებულია ვინმე “თირიდატი, საცხენოსნო ჯარის მთავარი წინამძღოლი” (tyrydt mzn 'sppty) [დიაკონოვი 1966: 141]. საესებთი შესაძლებელია, რომ “მირიანის ცხოვრების” წყაროში ან მის თავდაპირველ ვერსიაში სწორედ ეს სოციალური ტერმინი ყოფილიყო ნახმარი და გვიანდელმა მემკვიდრემ თუ რედაქტორმა ის საკუთარ სახელად აღიქვა და “მაეჟან” ფორმით გადმოსცა. მით უმეტეს, რომ სახელი “მაეჟან” სხვაგან არსად გვხვდება ქართულ წყაროებში. სპარსულ ტიტულატურას ძალიან ხშირად ანტიკური და ბიზანტიური ისტორიკოსები, როგორც საკუთარ სახელებს, ისე აღიქვამდნენ. რიჩარდ ფრაი აღნიშნავს: “ტიტულატურა, სახელები და საპატიო წოდებები – ამ სამ კატეგორიაში განსხვავების დადგენა ძალიან ძნელია, ჯერ კიდევ

პეროდოტედან მოყოლებული ჩვენამდე ხშირად მათ ურევენ” [ფრაი 1972: 263].

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ “მირიანის ცხოვრება” გარკვეული ხარისხით რეალურ ისტორიულ ვითარებას ასახავს. ვახტანგ გოილაძემ სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ქართულ საისტორიო ტრადიციაში სასანიანთა მმართველობის ასახვას [გოილაძე 1982]. მან ივარაუდა, რომ მირიანი არა სასანიანი მმართველია, არამედ ფარნავაზიანთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელი. ხოლო ტრადიცია მირიანის სპარსეთის უფლისწულობის და მისი მეფეთ მეფის ტახტზე პრეტენზიის შესახებ დაუკავშირა პაპაკ პიტიახშის პიროვნებას. როგორც ცნობილია, არმაზისხევეში აღმოჩენილ ვერცხლის თასზე მოთავსებული პაპაკ პიტიახშის გამოსახულება და წარწერა გაიგივებულია შაპ ნერსეს ფაიქულის წარწერაში (293 წ.) მოხსენიებულ პაპაკ პიტიახშთან. ვახტანგ გოილაძე თვლის, რომ სწორედ ამ პაპაკს ექნებოდა ირანის ტახტზე პრეტენზია და ეს ფაქტი უნდა ასახულიყო “მირიანის ცხოვრებაშიც”.

განსხვავებულ ინტერპრეტაციას გვთავაზობს მანანა სანაძე. იგი მირიანის მამას – ლევს აიგივებს ჰორმიზდა-არდაშირის (272-273) ძესთან – ჰორმიზდაკთან, რომელსაც შესაძლოა შაპან შაპის ტახტზე ჰქონოდა პრეტენზია. მისი აზრით, ჰორმიზდაკის დედა უნდა ყოფილიყო ქართლის მეფის ამაზასპის და. სწორედ ამიტომ ის ვერ დაეუფლა შაპის ტახტს, რომელიც მისი მამის გარდაცვალების შემდეგ ბიძამ ვარახრან I დაიკავა 273 წ. ავტორს მიაჩნია, რომ აღწერილი მოვლენების ერთი ნაწილი, რომლებსაც თხზულება მირიანს მიაწერს, მის მამას ლევს, იგივე რევს, და იგივე ჰორმიზდაკს ეხება [სანაძე 2001:143-148].

ძნელია უარყო ან დაადასტურო ეს მოსაზრებები, ისინი ვარაუდის სფეროს განეკუთვნება. თუმცა ერთი რამ ამ ორივე შეხედულებას აერთიანებს: ისინი “მირიანის ცხოვრებაში” აღწერილ ამბებს რეალურ ისტორიულ საფუძველს უძებნიან და მას III ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში სპარსეთის სამეფო კარზე და კონკრეტულად სასანიანთა იმპერიის ჩრდილო დასავლეთ რეგიონში განვითარებულ მოვლენებს უკავშირებენ. რაც, ვფიქრობ, ამ მოსაზრებების მთავარი სამეცნიერო ღირებულებას წარმოადგენს.

ამგვარად, მიმაჩნია, რომ “მირიანის ცხოვრება” ემყარება ისეთ მატრიანეს, რომელიც ზოგადად სრულიად ადეკვატურად ასახავს, როგორც პოლიტიკურ ვითარებას ქართლის სამეფოში, III ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში, ასევე კარგად იცნობს ირანის

სამეფო კარის სამოხელეო წყობას. ამავე დროს, ამ წყაროს თავისი იდეოლოგიური დატვირთვაც აქვს. ქართლის მეფე სასანიანთა სამეფო სახლის წევრად და სპარსეთის სამეფო გვარის ნათესავად ცხადდება, რაც, ბუნებრივია, სასანიანთა იმპერიის ფარგლებში ქართლის სამეფოს ხელისუფლებისათვის მეფობის ლეგიტიმაციის როლს ასრულებს. ამ იდეოლოგიის საფუძველზე შესაძლებელი გახდებოდა ქართლის სამეფო ტახტის შენარჩუნება მირიანის შთამომავლებისთვისაც: თუ მირიანი სპარსეთის მეფის შვილია, მაშინ ამ დინასტიის ჩამოცილების არავითარი აუცილებლობა არ არსებობს.

“ქართლის ცხოვრებაში”, როგორც ვთქვით, მეფის ლეგიტიმაციის ერთ-ერთი მისი სასანურ წარმომავლობის მტკიცებაა. მაგრამ, გარდა ამ მოტივისა, “მირიანის ცხოვრებაში” კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოტივია – ეს არის მირიანისა და ფარნავაზის – მეფე არქეტაპის ურთიერთკავშირის მოტივი. მირიანის მეფობა ფარნავაზის არქეტაპულ მეფობასთან ამყარებს ერთგვარ მემკვიდრეობით კავშირს. მაგრამ ეს კავშირი არა ნათესაობის გზით ხორციელდება, არამედ – კულტურულით.

“და აღიზარდა მირიან მსახურებასა მას შინა შვილთა მათ კერპთასა და ცეცხლისისა. ხოლო შეიყუარნა ქართველნი, და დაივიწყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული. და შმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრნა ქურუმნი კერპთანი და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა, და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი. ხოლო ესე ყოველი ქართველთა სათნოებისათვის ქმნა, და კეთილად იპყრნა ქართველნი ნიჭითა და ყოველითა დიდებითა. და შეიყუარეს იგი ქართველთა უმეტეს ყოველთა მეფეთასა” [ყაუხჩიშვილი 1955:65].

ამ მონაკვეთში კარგად ჩანს მირიანის კულტურული მემკვიდრეობითობის იდეა. ქართველთა *სიყუარული* მირიანის მიმართ სწორედ ამ კულტურულ მემკვიდრეობითობაზეა დამყარებული. აქ რამოდენიმე ძირითადი პოსტულატია: ქართლის მეფემ (1) შეიყვარა ქართველნი და ისწავლა ქართული ენა, (2) პატივი მიაგო ქართველთა რელიგიას – კერპთმსახურებას და მის ქურუმებს, (3) “შეამკო საფლავი ფარნავაზისი”. ყველა ეს ქმედება, როგორც უკვე ითქვა, ფარნავაზ მეფის არქეტაპული ქმედებების განმეორება და განახლებაა: ფარნავაზმა “განავრცო ენა ქარ-

- 1)
- 2)
- 3)

თული... შექმნა მწიგნობრობა ქართული", მირიანმა კი ისწავა ენა ქართული; ფარნავაზმა აღმართა კერპი, მირიანმა პატივი მიაგო კერპებს; ფარნავაზი "დაფლეს წინაშე არმაზისა კერპისა", ხოლო მირიანმა შეამკო საფლავი ფარნავაზისი". რა კულტურული ქმედებებიც არ უნდა წარმოვიდგინოთ მემატრიანის ამ სიტყვების უკან, ცხადია, მათ ავტორს ფარნავაზისა და მირიანს შორის მემკვიდრეობითი კავშირის გახაზვა სურს.

ასეთი კავშირი ჩანს ამჟამად "წმ. ნინოს ცხოვრების" ერთ-ერთ თავში "მირიანის წიგნში". მირიანი თავისი სიკვდილის წინ დაწერილი ამ "წიგნის" დასაწყისშივე თავს ფარნავაზიან მეფეთა შთამომავლად აცხადებს იმით, რომ წინამძველ მეფეებს "მამებს" უწოდებს: "... ვარ მე ოც და მეათექუესმეტე მეფე ვინაითგან მამანი ჩუენნი მოივლინეს ვიდრე დღეთა ჩუენთამდე" [აბუ-ლაძე 164:157-158]. ამ სიტყვებიდან ცხადად არ ჩანს, ნათესაური კავშირი იგულისხმება მათში, თუ კულტურული და სოციალური მემკვიდრეობითობა. "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" ქრონიკა საგანგებოდ არ ასახელებს, თუ ვისი ძეა მირიანის მამა - ლევი. ის წინამძველ მეფეთა შთამომავალია, თუ უბრალოდ მათი მომდევნო მეფე. "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" საერთოდ არაფერს ამბობს მირიანის სასაზურ წარმომავლობაზე, რაც სრულიად გასაგები გახდება, თუ გავითვალისწინებთ ამ მატრიანის მთლიანად "ელინოფილურ" პრობიზანტიურ ორიენტაციას [აბაშიძე 1993]. მთავარია, რომ მირიანი საკუთარ მეფობას სწორედ ამ მემკვიდრეობის (ქართლის სამეფოს მეფეების - "მამების") კონტექსტში განიხილავს. თავად დრო და ისტორია მისთვის წინამძველ მეფეთა რიგითი სათვალავით ითვლება.

ქვეყნის მოქცევის ისტორიაში მეფის გაქრისტიანების ეპიზოდს ცენტრალური ადგილი უჭირავს, რადგანაც თავად მეფე არის საზოგადოების საკრალური ცენტრი. ამიტომ მეფის სასწაულებრივი მოქცევა უნდა გავიგოთ არა მხოლოდ როგორც რწმენის ცვლილება სასწაულის გზით, არამედ როგორც მეფის ფიგურის ხელახალი საკრალიზაცია ახლა უკვე ქრისტიანული რელიგიის კონტექსტში.

"მოქცევაჲ ქართლისაჲსი" გადმოცემული მეფის სასწაულებრივი გაქრისტიანების სიუჟეტი - მზის დაბნელება ფარნავაზის გამეფების სიუჟეტთან გაბმული დიალოგია. ამ დიალოგში მირიანის მეფობის ხელახალი ლეგიტიმაციის შინაარსი იკითხება. შემთხვევითი არ არის, რომ მირიანის მოქცევის სასწაული მზის დაბნელება და ხელახლა გამოჩენაა. მირიანს ფარნავაზის მზე დაუბნელდა, ის მზე, რომელმაც ფარნავაზს მიანიჭა მეფობა, ის მზე, რომელმაც ფარნავაზი უკაცური სახლიდან გა-

მოიყვანა; ის მზე, რომლის ცვართაც იყო ცხებული ფარნავაზი და, საფიქრებელია, მისი შთამომავლობაც. მირიანის მეფობა ახალი მზის ძალით არის კურთხეული. ეს მზე კი იესო ქრისტეა. მირიანის წიგნში უკვე პირდაპირაა თქმული: "და შუა დამეს ოდენ მეჩუენა მე მზეი ბრწყინვალეი ქრისტე ღმერთი ჩუენი" [აბუ-ლაძე 1963:158]. საყურადღებოა, რომ ისევე როგორც ფარნავაზის გამეფება, მირიანის მოქცევაც ნადირობის გზით ხორციელდება [კიკნაძე 1984].

ახალი რწმენის აღიარება წინამძველის ძალმოსილებაში დაეჭვების გზით უნდა მომხდარიყო. სავარაუდოდ, არც მირიანის მოქცევის თარიღია შემთხვევითი: "და იყო დღესა ერთსა ზაფხულის პირსა, თუესა ივლისსა ოცსა" (ჭელიშური რედაქციით: ეამსა ზაფხულისასა თუესა ივლისსა კ) [აბუ-ლაძე 1963:134]. ივლისი - ლომის ზოდიაქო მზის ყველაზე აქტიური ფაზაა. მემატრიანე ამბობს, რომ მირიანს ნადირობისას მზე დაუბნელდა "შუა სამხარ ოდენ" - ანუ ზუსტად შუა დღისას. მაშინ, როცა მზის ძლიერება უმაღლეს წერტილს უნდა აღწევდეს. მაშასადამე, მზე დაბნელდა მაშინ, როცა მისი სიძლიერისათვის თითქოს ყველაზე ხელსაყრელი მომენტი იყო. ბუნებრივია, ეს მირიანის რწმენას ამ ღვთაების მიმართ კიდევ უფრო შეარყევდა.

გაქრისტიანებამდე მირიანის სამეფო ძლიერების სიმბოლოს, რომ მზიური ნათება წარმოადგენდა, ეს "მოქცევაჲ ქართლისაის" ერთი ეპიზოდთან კარგად ჩანს: არმაზის დღესასწაულზე "გამოვიდა მეფე თუალთ-მეუდგამითა ხილვითა". რა იყო ის "თვალთ-მეუდგამი" ბრწყინვალეობა, თუ არა სამეფო დიდების გამომხატველი მეფის ოქროთი დაფარული ტანისამოსი? ამ სიტყვების ავტორი თავად განმანათლებელი ნინოა. ასე რომ, ამ სიტყვებში რელიგიური მოწიწება არ უნდა იგულისხმებოდეს. როგორც ცნობილია, სპარსეთის მეფეებს ოქროთი დაფარული სამოსი ეცვათ, რომელიც მათ სამეფო დიდებას გამოხატავდა. მსგავსი ტრადიცია, როგორც ჩანს, ქართლშიც არსებობდა. ყოველ შემთხვევაში მირიანი ამ ტრადიციის მატარებელია.

ამგვარად, ქართველ მეფეთა მიერ თავიანთი სპარსული წარმომავლობის მტკიცებას (მიუხედავად იმისა რამდენად დადასტურდება ამ წარმომავლობის ისტორიული სინამდვილე), მნიშვნელოვანწილად სასანიანთა ხანის სპარსეთის სამეფო იდეოლოგიით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახები. როგორც ცნობილია, სასანიანთა მმართველობის დროს (III-VII სს.) სპარსეთში ჩამოყალიბდა შეხედულება, რომლის მიხედვით არავის ჰქონდა

უფლება შაპრების (მეფეთ მეფის სამფლობელოში შემავალი მსხვილი საგამგეო ოლქების) მმართველი ყოფილიყო, თუ არ იქნებოდა სასანიანთა სამეფო სახლის შვილი. შესაბამისად, ქართულ წყაროებში დადასტურებული მეფეთა სასანიური წარმომავლობის იდეაც სწორედ ქართლში სპარსეთის ბატონობის ხანაში იქნებოდა აქტუალური.

მირიანის მეფობის საკრალიზაცია ქრისტიანული რელიგიის კონტექსტში გააზრებულია როგორც ერთგვარი დიალოგი ფარნავაზის მეფობის საკრალიზაციის მითთან. მზის დაბნელების ეპიზოდი “წმ. ნინოს ცხოვრებაში” სპეციფიკური ანუ მითოლოგიური ენით გვეუბნება, რომ ის “მზე”, რომელმაც ფარნავაზს მეფობის უფლება მიანიჭა, დაბნელდა ანუ მოკვდა. ახალი მზე, რომელიც მირიანმა “ნინოს ღმერთის” ხსენების შემდეგ იხილა, უკვე ქრისტიანული ნათლის სიმბოლოა.

ამგვარად, მირიანის მოქცევა და ქვეყნის ხელახალი საკრალიზაცია მეფობის კონცეპტის ჩამოყალიბების და იდეოლოგიური პოსტულატების ფორმირების გზით ხორციელდება. თუ, ერთი მხრივ, ეს სასანიან მეფეთა ნათესაობის მტკიცებით ხერხდება, მეორეს მხრივ, ადგილობრივ დინასტიასთან – ფარნავაზიანებთან კულტურული მემკვიდრეობითობის აქტუალიზებით და კულტურული დიალოგის გაბმით გამოიხატება.

თავი III

მეფობის იდეა “ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში”

ნაშრომის ამ მონაკვეთში გრძელდება წინა თავებში აღძრული პრობლემის – “მეფობის იდეა “ქართლის ცხოვრებაში” – განხილვა ამჯერად, გაქრისტიანების შემდგომდროინდელ ქართლის ისტორიული განვითარების კონტექსტში. კვლევის ფოკუსში მოქცეულია “ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება”, თხზულება, რომელიც აგრეთვე “ქართლის ცხოვრების” შემადგენელი ნაწილია.

ვახტანგ გორგასლის ზეობის ეპოქა ქართლის სამეფოს ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ხანაა. მით უმეტეს საინტერესოა, რა იდეებს შეიცავს და ამკვიდრებს “ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება” ზოგადად მეფობის და, კერძოდ, ვახტანგის მეფობის ლეგიტიმურობის საკითხთან მიმართებაში.

წინა თავებში ჩატარებული კვლევის შედეგად მივიღივართ იმ დასკვნამდე, რომ “ქართლის ცხოვრების” ვახტანგამდელ მონაკვეთში, კერძოდ, “მირიანის ცხოვრებაში” მეფობის ლეგიტიმურობის დამადასტურებელი წამყვანი იდეებია: მირიანის სასანიური წარმომავლობა, ფარნავაზიან მეფეებთან კულტურული მემკვიდრეობითობა და მეფის გაქრისტიანება. “ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების” შესწავლამ კი დაგვანახა, რომ გორგასლის მეფობის ლეგიტიმაციას უკვე განსხვავებული იდეები და სახეები ედო საფუძველად: ვახტანგის მეფობის არქეტეიპი და ანალოგი ბიბლიური დავითის მეფობა(1), ვახტანგის მეფობა ბიზანტიის იმპერატორის (“კეისრის”) ხელდასხმულია და შესაბამისად ბიზანტიური თეოკრატიის პრინციპებს ეთანხმება(2), ვახტანგი, როგორც მირიანის შთამომავალი, სპარსთა სამეფო დინასტიის ნათესავია და, შესაბამისად, სასანიანთა იმპერიის იდეოლოგიურ მოთხოვნებსაც აკმაყოფილებს(3).

ვახტანგ გორგასალი და ბიბლიური დავითი

- ცნობილია, რომ შუა საუკუნეებში ქრისტიანულ სამყაროში მეფობის ორი მთავარი იდეა თანაარსებობდა. ერთი მომდინარეობდა აღმოსავლეთიდან და ძველი აღთქმის სამყაროდან, ხოლო მეორე ანტიკური რომიდან და ბიზანტიიდან. ერთი ცხებულები მე-
- 1) ბიბლიური დავითის მეფობა(1), ვახტანგის მეფობა ბიზანტიის იმპერატორის (“კეისრის”) ხელდასხმულია და შესაბამისად ბიზანტიური თეოკრატიის პრინციპებს ეთანხმება(2), ვახტანგი, როგორც მირიანის შთამომავალი, სპარსთა სამეფო დინასტიის ნათესავია და, შესაბამისად, სასანიანთა იმპერიის იდეოლოგიურ მოთხოვნებსაც აკმაყოფილებს(3).
 - 2)
 - 3)